

**РУХ ЗА ВИХОВАННЯ ЧЕРЕЗ МИСТЕЦТВО ЯК НАПРЯМ
НІМЕЦЬКОЇ РЕФОРМАТОРСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується глобальними змінами у сфері освіти, пошуками інноваційних шляхів та засобів навчання і виховання, переосмисленням і синтезуванням прогресивної педагогічної думки й досвіду минулого. В умовах сьогодення зарубіжні і вітчизняні педагоги дедалі частіше звертаються до надбань реформаторського руху в педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ століття, які не втратили актуального значення і в ХХІ столітті.

Реформаторська педагогіка Німеччини, що виникла в період інтенсивного матеріально-економічного розвитку країни на рубежі ХІХ – ХХ століть, зумовила виникнення гуманістичних педагогічних течій і експериментальних шкіл. Основною вимогою німецької педагогіки реформ було визнання особистості дитини головною цінністю і центром навчально-виховного процесу, а тому концепції і школи, що виникли на її основі, є не лише фундаментальною спадщиною минулого, а й джерелом педагогічних ідей і рішень для сучасних проблем освіти. Ідеї видатних німецьких педагогів-новаторів кінця ХІХ – початку ХХ (Ф. Гансберга, Г. Гаудіга, Л. Гурлітта, Г. Літца, Г. Шаррельмана та інші) століття, становлять значний інтерес для розвитку сучасної педагогічної науки і практики, оскільки саме вони визначили необхідність втілення в практику радикальних вимог гуманізації навчально-виховного процесу та розвитку особистості дитини на основі принципів вільного, природовідповідного виховання, що є основними пріоритетами освіти ХХІ століття.

З огляду на зазначене творчий доробок німецьких педагогів-реформаторів привертає значну дослідницьку увагу вітчизняних учених. Зокрема, у сучасній українській науково-педагогічній літературі ґрунтовно проаналізовано педагогічні концепції Г. Кершенштайнера, Г. Літца, П. Петерсена, Р. Штайнера, та ін. (І. Дичківська [1], Г. Кемінь [2], О. Лукашенко [4], А. Малько [5], О. Мартинович [6], В. Усачов [7] та ін.) та ін. Водночас здійснений аналіз наукової літератури засвідчує, що поза увагою вітчизняних дослідників залишилися напрацювання представників руху за виховання за допомогою мистецтва (Kunsterziehungsbewegung), зокрема Е. Зальвюрка, К. Ланге, А. Ліхтварка та ін., які визначали основним завданням школи пробудження творчих сил дитини, вимагаючи широкого використання у шкільній виховній практиці мистецтва як засобу виховання «нової особистості», здатної сприяти культурно-духовному поступу суспільства.

Мета статті полягає в історико-педагогічному аналізі засадничих ідей руху за виховання за допомогою мистецтва як напряму

реформаторської педагогіки Німеччини кінця ХІХ – початку ХХ століття.

У сучасній історії освіти поняттям «реформаторська педагогіка» позначають здебільшого період розвитку педагогічної теорії і практики наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, що характеризується активною розробкою і впровадженням у світовому й європейському масштабі різноманітних альтернативних до традиційної педагогічної теорії і практики концепцій та моделей навчання і виховання молодого покоління. Посилення педагогічних пошуків та реформ у сфері освіти пов'язані насамперед з тогочасними історичними подіями, політичними, економічними, соціально-культурними змінами. Зокрема, за твердженнями зарубіжних дослідників (Д. Беннера [8], Ю. Олькерса, [12], Г. Реттера [13] та ін.), саме масштабні соціально-економічні та суспільно-політичні перетворення спричинили виникнення реформаторського руху у педагогіці Німеччини наприкінці ХІХ століття. Після об'єднання у 1871 році Німеччина перетворилася на потужну імперіалістичну державу з модернізованою промисловістю й технікою. Нові історичні та економічні умови на рубежі ХІХ–ХХ століть у галузі науки і техніки, з одного боку, сприяли індустріальному розвитку, проте з іншого – зумовили кризу суспільства, культури й особистості.

Вторгнення індустріалізаційних процесів у духовно-культурне життя сприяло тому, що наука і техніка стали більш значущими в житті суспільства. Односторонність промислового суспільства і технічного прогресу, що нав'язують людям певні функції та ролі, обмежуючи індивідуальну свободу особистості, спричиняючи її відчуження від самої себе і духовної культури народу, стали вирішальною передумовою становлення нового етапу педагогічного мислення у Німеччині. Необхідність впливу на таку ситуацію в суспільстві зумовлювала відмову від традиційних педагогічних пріоритетів та появу так званого руху за виховання через мистецтво як важливої складової німецької реформаторської педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ століття, який увібрав у себе радикальні філософсько-педагогічні погляди на людину загалом і цілі її виховання й освіти зокрема, виходячи з розвитку її природних сил, заперечуючи абсолютність раціонального пізнання дійсності, що не сприяє становленню вільної, творчої особистості й розвитку за допомогою такої особистості високої культури і духовності народу [12].

Відомий німецький педагог Г. Ноль зазначав, що подолання суспільно-культурної кризи в Німеччині на рубежі ХІХ–ХХ століть, зумовленої радикальними модернізаційними процесами в усіх сферах життя і діяльності (зміна умов праці, втрата самоцінності особистості в умовах промислового прогресу, занепад духовно-культурного життя тощо) та оновлення суспільства можливе насамперед через «прорив» у галузі культури і мистецтва народу. Відповідно у пошуках ефективних засобів освіти педагогіка все частіше має орієнтуватися на використання в процесі виховання мистецтва [11, с. 48].

Необхідно зазначити, що німецькі педагоги-реформатори зробили

значний внесок у розв'язання означеної проблеми. Представники цього напрямку реформаторської педагогіки наголошували, що саме дитинство є найбільш творчим, креативним періодом у життєвому циклі людини й, відповідно, закликали до виявлення і культивування у дітях індивідуального, неповторного, геніального, приділяючи особливу увагу творчому саморозвитку особистості [3; 9; 10; 15]. Основна мета руху за виховання через мистецтво полягала у відродженні суспільства через виховання «нової людини» за допомогою музики, літератури тощо.

Перші спроби психолого-педагогічного обґрунтування художньо-естетичного виховання здійснені німецьким педагогом К. Ланге в трактаті «Художнє виховання німецької молоді». У цій праці автор визначив основні завдання виховання дітей за допомогою мистецтва, що полягають «...у розвитку наочно-образної пам'яті, просторових уявлень, сприйняття форми, кольору і тону та в пробудженні естетичних почуттів» [10, с. 25].

Використовуючи твори мистецтва у навчально-виховній практиці, К. Ланге закликав виховувати в дитини передовсім рецептивну здатність насолоджуватися завдяки заняттям мистецтвом: «...йдеться не про те, щоб виховати з кожної дитини митця, що не може бути реалізоване з огляду на їх індивідуальні здібності, природні задатки, а про те, що діти мають вчитися споглядати прекрасне, насолоджуватися мистецтвом та розвивати за його допомогою усі свої найкращі риси і таланти» [10, с. 38]. Педагог був переконаний у тому, що завдяки такому вихованню відбувається приєднання людини до мистецтва, на основі чого розвивається її здатність до естетичного сприйняття та переживання, формується система орієнтації у світі естетичних та художніх цінностей, реалізується її творчий потенціал. Загалом таке виховання, на його думку, гармонізує та розвиває всі духовні сили людини, необхідні у різних сферах діяльності.

Аналогічні міркування про роль мистецтва у вихованні людини містяться також у працях німецького філософа та педагога Ю. Лангбена. У книзі «Рембрандт як вихователь» він гостро критикував раціональний дух тогочасної епохи, вважаючи його причиною «калічення» індивідуального творчого потенціалу. Він розцінював мистецтво як джерело оновлення духовного життя і єдиний шлях досягнення «вищого ступеня освіти», підкреслюючи, що можливості відродження суспільства й удосконалення освіти лежать у творчих глибинах мистецтва: «Не розум, не техніка і не наука підносять людину над іншими живими істотами, а її здатність до творчої мистецької діяльності. Образотворче мистецтво, музика, література, театр, танець є вираженням вищого в людині, маніфестацією її творчих сил» [9, с. 113]. Варто зазначити, що, незважаючи на однобічність, радикалізм і суперечливість, книга Ю. Лангбена «Рембрандт як вихователь» стала прологом руху за виховання за допомогою мистецтва.

Інший прихильник виховання за допомогою мистецтва Е. Зальвюрк стверджував, що мистецтво виховує в людях не лише потребу художньої насолоди, а й здатність творчого ставлення до всіх природних та суспільних явищ. Мистецтво є однією з найважливіших складових частин

духовної культури суспільства та завдяки впливу на людину може виконувати дуже важливу функцію виховання. Воно задовольняє незліченні людські запити, зокрема сприяє становленню людини як культурної істоти та пробудженню її творчого потенціалу [15, с. 64–65].

Основні цілі освіти і виховання педагог вбачав у реалізації творчих сил дітей, наприклад, у галузі мистецтва, пов'язуючи його роль у розвитку особистості насамперед з активізацією духовно-чуттєвої сфери, емоційним впливом на людину. Е. Зальвюрк висунув такі основні положення і принципи виховання за допомогою мистецтва: художня діяльність походить від природної потреби людини; мистецтво через зображення впливає на емоційно-чуттєву сферу людини; художня діяльність позначається на розвитку культури та гостроті думки людини. Відомий педагог уважав, що виховання має базуватися передовсім на вільній творчій діяльності дитини, культивувати в неї індивідуальні здібності і творчий саморозвиток. Лише виховання за допомогою мистецтва, на його думку, уможлиблює досягнення цих цілей та відхід від одностороннього інтелектуального розвитку дітей в умовах традиційної школи [15, с. 75].

Вагомий внесок в утвердження ідеї про виховну силу мистецтва зробив А. Ліхтварк, німецький педагог і мистецтвознавець. Він наголошував на тому, що за допомогою мистецтва можна досягти духовно-морального відродження суспільства, розвивати «емоційні сили людини» – витонченість сприйняття, фантазію, інтуїцію, вміння насолоджуватися прекрасним, здатність до подання складних внутрішніх переживань. А. Ліхтварк уперше привернув увагу до дитячих малюнків, зробив дитячу творчість предметом вивчення і неабиякою мірою сприяв тому, що в школах назавжди утвердилося викладання предметів художньо-естетичного циклу [3, с. 39].

Найбільшою заслугою А. Ліхтварка було проведення Днів виховання за допомогою мистецтва, зокрема у 1901 році в Дрездені з акцентом на образотворче мистецтво, у 1903 році з акцентом на літературу та у 1905 році з акцентом на музику і фізичну культуру. Ці зустрічі викликали жваві дискусії щодо нового стилю виховання та завдяки доповідям самого А. Ліхтварка і його прихильників зробили його відомим для широкої громадськості, давши потужний імпульс подальшому розвитку педагогічної теорії і практики. Завдяки проведенню Днів виховання за допомогою мистецтва вперше зустрілися педагоги німецьких вищих навчальних закладів, гімназій народних шкіл, мистецтвознавці-професіонали та художники-аматори, щоб осмислити проблеми школи, її повороту від нудьги, інтелектуалізму і жорсткої регламентованості до розвитку творчого потенціалу дітей, виховання у них засобами мистецтва естетичних почуттів. «Педагогіка, – зазначав в одній із доповідей А. Ліхтварк, – має брати до уваги «природне», розвивати органічне, поставити дитину в центр освітньо-виховної діяльності» [3, с. 41].

Здійснений аналіз доводить, що рух за виховання за допомогою мистецтва передбачав значно більше, ніж просто реформи традиційних

уроків мистецтва. Під поняттям «виховання за допомогою мистецтва» розумілися передовсім нові педагогічні принципи, що мають вагомe значення під час освоєння будь-яких навчальних предметів. Представники цього напрямку німецької реформаторської педагогіки (Е. Зальвюрк, Ю. Лангбен, К. Ланге, А. Ліхтварк та ін.) неодноразово наголошували на тому, що йдеться про принцип освіти, який стосується не викладання певного окремого шкільного предмету, а всієї освіти й виховання. Вони закликали до використання різноманітних засобів мистецтва під час вивчення якомога більшої кількості навчальних дисциплін, також до організації вільної, творчої діяльності, що дає дітям можливість самовираження та змогу виявити природні творчі сили і таланти. Аналіз праць педагогів цього напрямку показує, що вони єдині у визнанні мистецтва як ефективного способу розвитку гармонійної особистості, її здатності до творчого сприйняття світу. Основні завдання виховання за допомогою мистецтва, на їхню думку, полягають у виявленні і спрямуванні творчої активності дитини та забезпеченні належних умов для самостійної творчості. Мистецтво має бути наскрізним елементом шкільної освіти, адже може навчити дітей творчо сприймати світ.

Отже, рух за виховання за допомогою мистецтва виник як протест проти панівних педагогічних постулатів, що відводили учням пасивно-рецептивну роль в освітньому процесі, а предметам художньо-естетичного циклу – другорядне значення у навчанні й вихованні дітей і молоді. Основна ідея руху за виховання за допомогою мистецтва полягала у тому, що школа має пробуджувати творчі сили дитини, а не забезпечувати передачу фактичних знань. Відхиляючи абсолютність раціонального пізнання дійсності, представники цього напрямку німецької реформаторської педагогіки (Е. Зальвюрк, Ю. Лангбен, К. Ланге, А. Ліхтварк та ін.) закликали до широкого використання у шкільній виховній практиці мистецтва як засобу формування в учнів творчого, нестандартного світосприйняття й ставлення до різноманітних природних і суспільних явищ, та виховання «нової особистості», гармонійного розкриття її здібностей і талантів, повноцінного прилучення до національної культури й розвитку за допомогою такої особистості високої культури і духовності народу. Вони вимагали повної перебудови виховних та освітніх процесів, кладучи в основу такі принципи, як гуманістична спрямованість, тісний органічний зв'язок культури та освіти, високий рівень інтеграції мистецтва і школи, особистісно-орієнтований характер діяльності, врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх творчих інтересів і схильностей тощо.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні впливу руху за виховання через мистецтво як напрямку німецької реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX століття на сучасну освітню практику та окресленні перспектив використання позитивних здобутків і напрацювань його представників умовах сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дичківська І. Інноваційні ідеї європейської реформаторської педагогіки ХХ століття / Ілона Дичківська // *Нова пед. думка*. – 2010. – № 4. – С. 6–9.
2. Кемінь Г. Теорія і практика «нового виховання» у західноєвропейській педагогіці (кінець ХІХ – середина ХХ століття) / Галина Кемінь. – Дрогобич : Коло, 2004. – 124 с.
3. Лихтварк А. Музеи как образовательные и воспитательные учреждения / Альфред Лихтварк // *Образовательные и воспитательные задачи современного музея* / под ред. Л. Г. Оршанского. – СПб., 1914. – С. 38–45.
4. Лукашенко О. М. Проблема збереження здоров'я молодших учнів у вальдорфській педагогіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. М. Лукашенко. – Х., 2009. – 20 с.
5. Малько А. Розвиток теорії і практики соціальної педагогіки Г. Кершенштайнером / Алла Малько // *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. – 2002. – № 19. – С. 49–57.
6. Мартинович О. Б. Педагогічні засади навчального процесу в школах німецькомовних країн за ідеями педагогіки Петера Петерсена : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. Б. Мартинович. – Рівне, 2010. – 20 с.
7. Усачов В. Вальдорфська педагогіка: Рудольф Штейнер і його школа / Володимир Усачов // *Гілея : науковий вісник*. – 2013. – № 72. – С. 757–763.
8. Benner D. Geschichte der Pädagogik. Vom Beginn der Neuzeit bis zur Gegenwart / Dietrich Benner. – Stuttgart : Reclam, 2011. – 424 s.
9. Langbehn J. Renbrandt als Erzieher / Julius Langbehn. – Leipzig, C. L. Hirschfeld, 1891. – 560 s.
10. Lange K. Die künstlerische Erziehung der deutschen Jugend / Konrad Lange. – Darmstadt, A. Bergstresser, 1893. – 255 s.
11. Nohl H. Die pädagogische Bewegung in Deutschland und ihre Theorie / Herman Nohl. – Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 2002. – 300 s.
12. Olkers J. Reformpädagogik: Eine kritische Dogmengeschichte / Jürgen Olkers. – München, Juventa, 2005. – 422 p.
13. Retter H. Klassische Reformpädagogik im aktuellen Diskurs / Hein Retter. – Jena, Verl. IKS Garamond, 2010. – 116 s.
14. Röhrs H. Die Reformpädagogik. Ursprung und Verlauf in Europa / Hermann Röhrs. – Hannover, Hermann Schrödel Verlag, 1980. – 315 s.
15. Sallwürk E. Prinzipien und Methoden der Erziehung / Ernst Sallwürk. – Leipzig, Dürr, 1906. – 80 s.